

Г. В. Юдзянкова (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны універсітэт імя І. П. Шамякіна)

ПРОЗВІШЧЫ З ФАРМАНТАМІ -СКИ/-ЦКИ Ў МАСТАЦКІМ ТЭКСЦЕ ЯК ПАКАЗЧЫК САЦЫЯЛЬНАЙ ДЫФЕРЭНЦЫЯЦЫІ ПЕРСАНАЖАЎ

На сучасным этапе развіцця лінгвістыкі значная ўвага надаецца даследаванню анамастычнай прасторы мастацкага тэксту, паколькі онім з'яўляецца сродкам паэтыкі, удзельнічае ў фарміраванні вобразнасці ўсяго твора і спрыяе больш глыбокаму разуменню аўтарскай задумы. Менавіта навуковыя працы мовазнаўцаў, прысвечаныя вывучэнню ўласных імёнаў у мастацкім тэксце з выкарыстаннем лінгвістычных метадаў структурнага і семантычнага аналізу, дазволілі вылучыць літаратурную анамастыку ў асобную галіну анамастыкі.

Вядучае месца ў анамастычнай прасторы мастацкага дыскурсу належыць антрапонімам. У адрозненне ад паўсядзённай маўленчай камунікацыі, дзе гэтыя адзінкі ў асноўным выконваюць ідэнтыфікуючую функцыю, іншую асаблівасць уяўляюць яны ў творах мастацкай літаратуры, дзе антрапонімы здольны сумяшчаць намінацыйную функцыю з эстэтычнай, выяўленчай, характарыстычнай, сацыяльнай, гістарычнай і інш. і адыгрываць вядучую ролю ў стварэнні “семантычнай кампазіцыі” тэксту разам з іншымі стылістычнымі сродкамі [6, с. 102].

Гэты артыкул прысвечаны аналізу прозвішчаў суфіксальнага ўтварэння на *-скі / -цкі* як адной з прадуктыўных антрапанімічных мадэляў наймення персанажаў (гл. табл. 1) мастацкіх твораў беларускай літаратуры XIX стагоддзя (Я. Баршчэўскі, В. Дунін-Марцінкевіч, Ф. Багушэвіч, Я. Лучына, В. Каратынскі, А. Рыпінскі, Я. Чачот).

Табліца 1. Асноўныя мадэлі прозвішчаў персанажаў у мастацкіх творах беларускай літаратуры XIX стагоддзя

<i>Спосаб утварэння</i>	<i>Колькасць (%)</i>
Лексіка-семантычны	39

Марфалагічны	
-скі/-цкі	38
-овіч/-евіч	14
-аў/-еў	5
-ын/-ін	2
Сінтаксічна-марфалагічны	2

Добра вядома, што ў працэсе выбару імёнаў для сваіх персанажаў пісьменнік звяртае ўвагу на іх фанемны і марфемны склад, якія здольны адлюстроўваць дадатковыя эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні. Пры гэтым аўтар арыентуецца на рэальны антрапанімікон, агульнапрынятую ў пэўнай культуры формулу іменавання, каб больш дакладна перадаць чытачу інфармацыю пра нацыянальны, узроставы, сацыяльны статус персанажа. Так, у сярэдневяковай Польшчы прозвішчы прыметнікавага паходжання з фармантамі *-скі / -цкі* ўжываліся як паказчык шляхецкага паходжання і роду. Гэта пацвярджаецца і даследаваннямі лінгвістаў (М. Бірыла, Б. Унбегаун, Г. Усціновіч, Ю. Гурская), якія адзначаюць, што прозвішчы на *-скі/-цкі* займаюць другое месца па ўжывальнасці ў Беларусі і этымалагічна маюць тапанімічны характар, “указваючы на рэгіён, уладанне, якое належала асобе, або на мясцовасць, адкуль яна паходзіць”: *Друцкі, Мірскі, Полацкі, Слоніцкі, Хмялеўскі, Яленскі* [5, с. 76]. Як заўважыла Ю. Гурская, згодна “Перапісу войска ВКЛ” (1528 г.) такія прозвішчы пераважалі на паўднёвым захадзе (каля 80 %), што, верагодна, звязана з уплывам Польскай антрапанімічнай сістэмы [2, с. 19]. Аднак з цягам часу лексічную аснову для прозвішчаў гэтай мадэлі пачалі складаць і антрапонімы: *Адамоўскі < Адам, Васілеўскі < Васіль, Пятроўскі < Пётр*.

У творах мастацкай літаратуры, як заўважана айчыннымі даследчыкамі ў галіне літаратурнай анамастыкі (С. Бут-Гусаім, В. Рагаўцоў, А. Рогалеў, В. Шур), часцей за ўсё прозвішчы з фармантамі *-скі / -цкі* семантычна празрыстыя, маюць адапелятыўны характар і “пераважна ўжываюцца для ідэнтыфікацыі прадстаўнікоў дваранства, шляхты, арыстакратаў, паноў і розных падпанкаў або выскачак з прэтэнзіяй на шляхецтва”: *Быкоўскі, Крыніцкі, Заблоцкі, Знасілоўскі* [7, с. 84].

У мастацкіх творах беларускай літаратуры XIX стагоддзя прозвішчы на *-скі/-цкі* таксама паслядоўна ўжываюцца з адпаведнымі назоўнікамі ў прэпазіцыі для ідэнтыфікацыі паноў, памешчыкаў, шляхты, духавенства і аканомаў: *Ведзь ксёндз Фалькоўскі казаў, / Што бог клясць не прыказаў* (А. Рыпінскі. Нячысцік); *Але найвялікшай дапамогай яму [Сабковічу – Г. Ю.] была смерць графа Багацкага. Нябожчык, падаючы ў ваду, выкінуў з бакавой кішэні бумажнік, а як ён трапіў да Сабковіча, ведама не толькі богу, а і людзям. Осць скуль у яго багацце!* [Маршалак] (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты); *Ледзь я прайшоў аж у тую кануру, / Гдзе аконам Бізуньскі цярыць. / Чорт і яго запрагае у фуру...* (Ф. Багушэвіч. Быў

у чысцы). Паводле семантычнай арганізацыі гэтыя адзінкі можна падзяліць на наступныя групы:

1. **Адапелятыўныя:** *Багацкі, Бізуньскі, Броўская, Ключкоўская, Лятальскі, Паэтніцкая, Пянкніцкая, Сакальніцкі, Саматніцкі, Слівінская, Цюхай-Ліпскі, Шчырэцкі, Шышкоўскі*. Адпаведна класіфікацыі

А. Рогалева, такія паэтонімы можна аднесці да прамагаваркіх – “ім уласцівы прама, адназначная і экспрэсіўная семантыка, а таксама ўяўная стылістычная маркіраванасць” [4, с. 54]. Адзначым, што выкарыстанне такіх уласных імёнаў з’яўлялася характэрнай рысай літаратуры класіцызму (*Скотинин, Правдин, Стародум* (Д. Фанвізін), *Молчалин, Скалозуб, Тугоуховский* (А. Грыбаедаў). Так, адназоўнікавым дэрыватам з’яўляецца антрапонім **Сакальніцкі** (параўн.: *сокал* – ‘драпежная птушка сямейства сакаліных з моцнай дзюбай і доўгімі вострымі крыламі’). Вядома, *сокал* вылучаецца яшчэ і вельмі вострым зрокам, што і ўзяў за аснову аўтар пры стварэнні прозвішча *Сакальніцкі*: *О, я мігам патраплю пазнаць чалавека – нездарма завуся Сакальніцкім* [Суддзя] (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты). Аднак жа ў *Сабковічу* суддзя *Сакальніцкі* не змог разгледзець злодзея і прайдзісвета: *А ты, дарагі дружа, каторы ўраз патрапіш ацаніць чалавека, – страшэнна абмыліўся, прымаючы ў сваім доме гэту ягадку...* [Маршалак]. Стылістычнай маркіраванасцю надзелены і такія антрапонімы, праз якія на ўзроўні асацыятыўных сувязей раскрываюцца ўнутраныя якасці іх носьбітаў. Напрыклад, менавіта **Шчырэцкі** (параўн.: *шчыры* – ‘праўдзівы, чыстасардэчны, адкрыты’) паведамляе дзедзічу *Лятальскаму* пра тое, як камісар здэкуецца з яго сялян: *Яшчэ б усім патрапіў замыліць вочы, каб не той пракляты навочны сведка ўсіх маіх учынкаў, той Шчырэцкі, звольнены падданы мужык, што жыве пры двары з панскай ласкі* [Камісар] (В. Дунін-Марцінкевіч. Ідылія).

У гэтай групе прозвішчаў нярэдка выкарыстоўваюцца апелятывы значна заніжанага плана [7, с. 84]. Параўн.: *Слівянская* < Сліва, *Броўская* < брыво, *Лятальскі* < Лятаць, *Шышкоўскі* < шышка, *Дрыгальскі* < дрыгаць. Такія антрапонімы выконваюць у тэксце экспрэсіўна-стылістычную функцыю, што заключана не толькі ў семантыцы іх апелятываў, але і ў камічным гукавым складзе. Напрыклад, падчас размовы з сястрой, *Сабковіч* узгадвае, як яго вучыў танцаваць **Дрыгальскі** (параўн.: *дрыгаць* – разм. ‘рабіць рэзкія, адрывістыя рухі’): *А! а! ці ведаеш, сястрыца, што я ўжо і кантраданса ўмею скакаць...* *Дрыгальскі мяне крыху падмуштраваў, толькі другая хвігура неяк нядобра ідзе* [Сабковіч] (В. Дунін-Марцінкевіч. Залёты).

Для беларуска-польска-ўкраінскага антрапанімікону характэрна спецыфічная мадэль складаных шляхецкіх прозвішчаў: *Бялыніцкі-Біруля, Вярыга-Дарэўскі, Друцкі-Падбярэзскі, Доўнар-Запольскі, Дуб-Дубянецкі, Забэйда-Сумніцкі*. Нярэдка такімі складанымі найменнямі сярод беларускай, польскай, украінскай шляхты падкрэслівалася веліч радавітых

шляхецкіх родаў, знакамітых магнатаў [8, с. 190]. У творах мастацкай літаратуры паэтонімы такой будовы ўжываюцца аўтарамі як для рэпрэзентацыі прадстаўнікоў сапраўды знакамітага шляхецкага роду (*Загорскі-Вежа*), так і для стварэння каламбураў і сатыры: *Дуб-Дубавецкі, Брава-Жыватоўскі, Басак-Яроўкі*. Парадзным можна лічыць антрапонім **Цюхай-Ліпскі** (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта). На думку В. Рагаўцова, у дваіным прозвішчы “пеяратыўна маркіраваным можа быць толькі адзін “гаваркі” кампанент, які напаяняе ўсё прозвішча камічным зместам [3, с. 158]. Параўн.: *цюхцяй* – разм. неадабр. ‘непаваротлівы, няспрытны, абьякавы да ўсяго чалавек; няўклюда’. Камічны эфект дасягаецца яшчэ і тым, што ў рэпліках дзеючых асоб на працягу твора актуалізуецца толькі першая частка прозвішча: *Найяснейшая карона прыехаў на прасоку на жалабе Цюхая на твайго бацьку, што ён яго набіў...* [Куторга]; *Цюхай, апрач мёду і рыбы, прыцяг дзесяць вялкоў сушаных баравікоў...* [Дзесяцкі]. Другая ж частка дваінога паэтоніма сустракаецца ў аўтарскіх рэмарках і падчас афіцыйнага звароту да яго носбіта станавага прыстава: *Яго няможна ставіць, – ён пад судом. (Абярнуўшыся да сведкаў Ліпскага). Вы бачылі, як Пратасавіцкі біў Ліпскага?* [Кручкоў].

Такая распаўсюджанасць адапелятыўных шляхецкіх прозвішчаў у творах мастацкай літаратуры невыпадковая, паколькі ў рэальным беларускім антрапаніміконе адапелятыўныя прозвішчы скаладаюць 68 %, адтапанімічныя – 2 %. Параўн.: у англійскай антрапанімічнай сістэме пераважаюць адтапанімічныя прозвішчы – 37 %, а адапелятыўныя займаюць 34 % [1, с. 87].

2. **Адантрапанімічныя: Грынеўскі** < Грынь (адна з дэмінітыўных формаў імені *Грыгорый*): *Адзін – вечны пакой! – зваўся пан Лісоўскі, / Нябожчык Грынеўскі, трэці – ксёндз Шышкоўскі...* (В. Дунін-Марцінкевіч. Вечарніцы); **Пратасавіцкі** < Пратас: *Дзень добры, пане Пратасавіцкі! Здарова, пані Пратасавіцкая!* (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта).

3. **Адтапанімічныя: Альпенскі** < Альпень (вёска ў Столінскім раёне): *Знаеш? Цябе Альпенскі аблаяў мужыком* (В. Дунін-Марцінкевіч. Пінская шляхта); **Лісоўскі** < Лісовічы (вёска ў Столінскім раёне): *дзівіцца Зміцер, пеўня аглядае, / Аж тут пан Лісоўскі к яму прыступае: “Скажы, чалавеча, што за шарака? / Гэта ж рэдкасць цяпер зверына така!”*

(В. Дунін-Марцінкевіч. Вечарніцы). Прозвішчы гэтай групы даволі часта ўжываюцца вядомымі літаратарамі ў якасці псеўданімаў. Параўн.: *А. Слуцкі* < г. Слуцк (Адам Бабарэка), *М. Слуцкі* < г. Слуцк (крытык Міхась Тычына), *І. Слоніўская* < г. Слонім (Ірына Масляніцына), *Вецявіцкі* < в. Вецявічы (Мікола Арочка), *Малакракоўкі* < в. Малая Кракотка (Іван Саламевіч).

Некаторыя прозвішчы акрамя “польскіх” фармантаў *-скі / -цкі* ўтрымліваюць і адпаведныя спалучэнні гукаў: *Дэмбіцкі, Пянкніцкая, Зацнеўскі*. Поўная антрапаформула можа як супадаць у носьбітаў такіх паэтонімаў (*Станіслаў Зацнеўскі, Юлія Пянкніцкая*), так і не супадаць (*Апанас Дэмбіцкі*).

Такім чынам, у творах мастацкай літаратуры прозвішчы з фармантамі *-скі / -цкі*, як правіла, ствараюцца аўтарамі ад апелятываў з празрыстай семантыкай. Гэтыя адзінкі дэкадзіруюцца чытачом яшчэ на датэкставым узроўні, выконваючы прагназуючую функцыю.

Літаратура

1. Барысевіч, К. А. Семантыка прозвішчаўтваральных асноваў у беларускай і англійскай мовах / К. А. Барысевіч // Веснік ГрДУ імя Я. Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2007. – № 2. – С. 86–91.

2. Гурская, Ю. А. Имя собственное: этимология, национально-культурный потенциал, концептуализация: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19; Бел. гос. ун-т / Ю. А. Гурская. – Минск, 2009. – 42 с.

3. Рагаўцоў, В. І. Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі: манагр. / Магілёўс. дзярж. ун-т імя А. Куляшова / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў, 2002. – 304 с.

4. Рогалев, А. Ф. Имя и образ: художественная функция имен собственных в литературных произведениях и сказках / А. Ф. Рогалев. – Гомель: Барк, 2007. – 224 с.

5. Усціновіч, Г. Нашы прозвішчы / Г. Усціновіч // Роднае слова. – 2005. – № 8. – С. 73–77.

6. Фонякова, О. И. Имя собственное в художественном тексте / О. И. Фонякова. – Л.: ЛГУ, 1990. – 104 с.

7. Шур, В. В. Онім у мастацкім тэксце: манаграфія / В. В. Шур. – Мінск: Беларус. кнігазбор, 2006. – 216 с.

8. Шур, В. В. Пра некаторыя асаблівасці прозвішчаў беларускай шляхты / В. В. Шур // Свято сакавіцкага слова: навук. выд. да 60-х угодкаў праф. Г. М. Малажай / навук. рэд. М. М. Аляхновіч. – Брэст: БрДУ, 1998. – С. 186–195.